

FANDA ONTOLOGIYA TUSHUNCHASINING O'RGANILISHI VA TAHLILI

Mamarajabov Abduvali Yuldosh o'g'li
TerDU O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ontologiya tushunchasining turli fanlar, jumladan, falsafa, kompyuter fanlari va tilshunoslik doirasidagi o'rganilishi va tahlili ko'rib chiqiladi. Falsafiy ontologiya mavjudot va ularning mohiyati bilan bog'liq bo'lsa, tilshunoslikda u ma'lumotlarni tizimlashtirish va til birliklarini modellashda qo'llaniladi. Shu bilan birga, ontologiyaning turli sohalaridagi konseptual yondashuvlari va terminologik tafovutlari tahlil qilinadi. Maqola ontologiyaning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, lingvistik tadqiqotlarda uning salohiyatini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ontologiya, fanning konseptual yondashuvi, tilshunoslik, falsafa, ma'lumotlarni tizimlashtirish, lingvistik tadqiqot, nazariy tahlil, amaliy qo'llanish, terminologiya, lingvistik modellash, semantik tahlil, fanlararo tadqiqot, ma'lumotlar bazasi, til birligi.

Kirish

Ontologiya tushunchasi nafaqat falsafa, balki turli fan sohalarida markaziy ilmiy kategoriya sifatida o'rganiladi. Falsafada ontologiya mavjudot, uning mohiyati, tuzilishi va o'zaro munosabatlarini tadqiq qiladi. Shu bilan birga, kompyuter fanlarida va tilshunoslikda ontologiya ma'lumotlarni tizimlashtirish, ularni ierarxik va semantik strukturalarda tashkil etish vositasi sifatida qo'llaniladi. Tilshunoslik doirasida ontologiya til birliklarini, ularning leksik, semantik va terminologik munosabatlarini aniqlashda, lingvistik ma'lumotlarni tahlil qilishda va elektron resurslarda strukturaviy jihatdan ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Bu mavzu nafaqat ontologiyaning nazariy asoslarini, balki uning amaliy qirralarini ham ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan, ontologiya fanning boshqa sohaları bilan o'zaro bog'liqligini, tilshunoslik va terminologik tadqiqotlarda uning salohiyatini o'rganish muhimdir. Ushbu maqolada ontologiyaning turli fanlardagi konseptual yondashuvlari, tahliliy usullari va tilshunoslikdagi qo'llanilish imkoniyatlari o'rganiladi.

Asosiy qism

Ontologiya tushunchasi ilmiy va falsafiy tadqiqotlarda markaziy o'rin tutadi. Falsafiy an'anada ontologiya mavjudot, uning mohiyati, tuzilishi va o'zaro munosabatlarini

o'rganadi. Shu bilan birga, boshqa fanlar, xususan, kompyuter fanlari, lingvistika va tilshunoslik sohalarida ontologiya ma'lumotlarni tizimlashtirish, ularni ierarxik va semantik strukturalarda ifodalash vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Falsafiy ontologiya mavjudotning fundamental kategoriya va tushunchalarini aniqlashga qaratilgan bo'lsa, tilshunoslikdagi ontologiya lingvistik birliklarning semantik, leksik va terminologik bog'lanishlarini sistematik tahlil qilishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ontologiyani turli fanlardagi yondashuvlarini tahlil qilish, uning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish juda muhimdir. Tilshunoslikda ontologiya birinchi navbatda lingvistik birliklarning strukturaviy modellashuvi uchun ishlatiladi. Leksik birliklar, morfema va sintaktik birliklar ontologik tasvir orqali semantik kategoriyalar va ierarxik bog'lanishlar bilan birlashtiriladi. Bu jarayon, terminologiya tadqiqotlarida terminlarning mazmuniy aniqligi va kontekstual izchilligini ta'minlaydi. Masalan, morfologik va sintaktik terminlar bir-biri bilan bog'lanib, til birliklarining tizimli tasnifi va ular orasidagi semantik aloqalar aniqlanadi. Shu tarzda, ontologiya lingvistik ma'lumotlar bazasi sifatida ishlaydi va ilmiy tadqiqotlarning asosiy manbai bo'ladi.

Ontologiyani falsafiy va tilshunoslik doiralaridagi farqlari ularning metodologiyasida yaqqol namoyon bo'ladi. Falsafiy ontologiya sifat, mavjudlik va mavjudotning mohiyati kabi konseptlarni chuqur tahlil qilsa, tilshunoslik ontologiyasi ko'proq amaliy va texnik xarakterga ega bo'lib, ma'lumotlarni tizimli shaklda tasvirlash, matnlarni tahlil qilish va terminologik resurslar yaratishga qaratilgan. Shu bilan birga, kompyuter fanlarida ontologiya sun'iy intellekt, ma'lumotlar bazalari va mashinaviy o'rganish algoritmlari orqali axborotlarni strukturaviy qayta ishlash imkonini beradi. Bu multidisipliner yondashuv ontologiyani ilmiy va amaliy salohiyatini yanada kengaytiradi. Tilshunoslik doirasida ontologiya tadqiqotlari avvalo lingvistik korpuslar va elektron resurslarga asoslanadi. Elektron korpuslar til birliklarining real matndagi qo'llanilishini ko'rsatadi, bu esa terminlar va lingvistik tushunchalarni aniqlashda ilmiy asos yaratadi. Ontologik tizimlar korpusdagi leksik birliklar, terminlar va ularning semantik va ierarxik bog'lanishlarini tasvirlaydi. Shu bilan birga, ontologiyani amaliy qo'llanilishi tilshunoslikda terminlarni normallashtirish va standartlashtirish jarayonlarini sezilarli darajada yengillashtiradi.

Ontologiyani ilmiy tadqiqotlarda qo'llanilishi nafaqat terminologiya bilan cheklanmaydi, balki lingvistik tahlilning boshqa yo'nalishlariga ham kengayadi. Masalan, morfemalararo munosabatlarni aniqlash, leksik-semantik klasterlarni yaratish, so'z turkumlari va sintaktik birliklarni ierarxik tuzishda ontologiya metodlari muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ontologiya yordamida lingvistik birliklarning semantik chegaralari, sinonim va antonimlar bilan bog'liqligi ham tahlil qilinadi. Bu

yondashuv lingvistik tadqiqotlarning aniqligi va ilmiy izchilligini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, ontologiyaning fanlararo kontekstda o'rganilishi uning nazariy va amaliy jihatlarini yanada mukammal tasvirlash imkonini beradi. Falsafiy, lingvistik va kompyuter fanlaridagi yondashuvlarni solishtirish orqali ontologiyaning metodologik imkoniyatlari, uning terminologiya, semantik tahlil va elektron ma'lumotlar bazalarida qo'llanilish salohiyati aniqlanadi. Bu multidisipliner tadqiqot ontologiyaning ilmiy asosi va amaliy qo'llanilish maydonlarini kengaytiradi, tilshunoslik va lingvistik tadqiqotlarda yangi imkoniyatlar ochadi. Natijada, ontologiya tushunchasining fanda o'rganilishi va tahlili nafaqat nazariy asoslarni mustahkamlashga, balki tilshunoslikda, kompyuter fanlarida va elektron resurslarda amaliy qo'llanilish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ontologiya fanning turli sohalari bilan integratsiyalashgan holda, terminologik va lingvistik tadqiqotlarda tizimli yondashuvni shakllantiradi.

Xulosa

Ontologiya tushunchasi nafaqat falsafiy, balki lingvistik va boshqa ilmiy tadqiqotlarda ham markaziy ahamiyatga ega. Falsafiy nuqtai nazarda u mavjudot, uning mohiyati va tuzilishini o'rganishga qaratilgan bo'lsa, tilshunoslikda ontologiya ma'lumotlarni tizimlashtirish, lingvistik birliklarni modellash va terminologik tadqiqotlarni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Turli fanlardagi ontologik yondashuvlarni solishtirish orqali uning nazariy asoslari, metodologik imkoniyatlari va amaliy qo'llanilish maydonlari aniqlanadi. Shuningdek, elektron resurslar va korpuslar bilan integratsiya ontologiyaning ilmiy tadqiqotlarda salohiyatini oshiradi, terminlarni normallashtirish va standartlashtirishni ta'minlaydi. Shu tarzda, ontologiya fanning boshqa sohalari bilan uzviy bog'liq holda, lingvistik tadqiqotlar va terminologik ishlanmalarni tizimli ravishda qo'llash imkonini yaratadi. Bu multidisipliner yondashuv, terminologiya, lingvistik tahlil va pedagogik jarayonlarda ontologiyaning ilmiy va amaliy ahamiyatini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Interpretation of the Concept in Ontology and Thesaurus / Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – Vol. 3, No. 02, 2025. – URL: <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1/article/view/2052>
2. Ontologies and ontological methods in linguistics / ResearchGate, 2019. – URL: https://www.researchgate.net/publication/335263286_Ontologies_and_ontological_methods_in_linguistics

3. Gangemi A., Guarino N., Masolo C. *Ontology and the Lexicon: A Natural Language Processing Perspective* / Cambridge University Press, 2001. – URL: https://assets.cambridge.org/97805218/86598/frontmatter/9780521886598_frontmatter.pdf
4. Guarino N. *Ontology and the Lexicon* / Handbook on Ontologies, Springer, 2002. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-24750-0_11
5. DOLCE: A Descriptive Ontology for Linguistic and Cognitive Engineering / arXiv, 2023. – URL: <https://arxiv.org/abs/2308.01597>
6. Bhattacharyya P., *OntoSenseNet: A Verb-Centric Ontological Resource for Indian Languages* / arXiv, 2018. – URL: <https://arxiv.org/abs/1808.00694>
7. Soldatova L., King R. *Ontology survey* / PMC, 2018. – URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6173224/>